

Laat de tekeningen spreken

Laat de tekeningen spreken

Zita Vasen

© 2015 Drs. C.M.Z. Vassen-Meulenbroek

Titel: Laat de tekeningen spreken

Auteur: Drs. C.M.Z. Vassen-Meulenbroek

Uitgeverij U2pi BV (Jouwboek.nl), Den Haag

ISBN: 978-90-8759-490-9

NUR: 770

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	7
1. Getekende beleving	9
2. Teken en betekenis	11
3. Figuren en kentekens	15
Varianten	18
4. Kleuren en voelen	25
Kleurenoverzicht	30
5. Boven en onder, naar links en naar rechts	39
Tekenruimte in schema	43
6. Het huisje, de zon en een boom	50
7. Dramatiek en evenwicht	61
8. Getal en maat	70
9. Ik en de buitenwereld	84
10. Gezin	92
11. Schoolleven	102
12. Beestenboel	110
13. Op de drempel van uitgroeien	115
14. Literatuur	125

Inleiding

In mijn onderwijspraktijk heb ik veel kinderen zien tekenen en kleuren en kreeg ik hun werk aangeboden. In mijn herinnering bekeek ik vaak snel het algemeen herkenbare in hun tekeningen. Vervolgens richtte ik mijn aandacht op de persoonlijke vormgeving. Hierin vermoedde ik een boodschap over hoe een kind zijn leefwereld en zichzelf als deel hiervan beleeft.

Later, tijdens gesprekken in een droom- en tekentherapie, stelde ik mijn cliënten voor de boodschap van hun droombeelden te tekenen en te kleuren, geplaatst in hun leefsituatie. Er ontstaat op deze manier een beeldvorming met een doorvoelde betekenisgeving aan wat we als ervaringen en beleving herkennen.

De semiotiek (leer van tekens) beschrijft dit vormgeven van betekenis als een proces. Hierin voegen we algemene en persoonlijke betekenselementen samen in één structuur, zoals een zin in taal. Met kennis van dit proces herkennen we in de tekening wat het kind in zijn tekenproces als uiting van zijn gevoelens en beleving stapsgewijs heeft vormgegeven.

Carl Jung benadrukt in zijn theorievorming over dromen en universele symbolen een collectiviteit in menselijke beleving. Generaties dragen aan elkaar over hoe wij bijvoorbeeld gevoelens betekenisgevend verbinden met waarneembare elementen in wat boven en wat onder ons is. Beeldspraak bevat deze verwijzingen. In een kindertekening herkennen we hoe het tekenblad als een belevingsruimte wordt ervaren. En dat de betekenis van beeldvorming mede door de plaatsing in deze ruimte wordt ondersteund.

Ook ons omgaan met de gevoelswaarden van kleuren kent een algemeen en tegelijk persoonlijk gebruik. In de chakraleer wordt een rangschikking

van kleuren voorgesteld, verbonden aan bewustzijnsniveaus tussen lichaam en geest.

Hieruit kunnen we afleiden dat een kleur of een combinatie van kleuren kenbaar maakt in welke stemming en met welke houding het kind zichzelf en zijn omgeving beleefde gedurende het tekenproces.

Het vraagt enige oefening de doorvoelde betekenis in de vormgeving van een kindertekening te benoemen. Een overzicht van de gevoelswaarden van kleuren, een schema van de tekenruimte en leesverslagen bij diverse tekeningen hebben de bedoeling hiervoor een weg te openen.

1. *Getekende beleving*

Kindertekeningen verrassen ons door hun oorspronkelijke en persoonlijke karakter. Zij herinneren ons ook aan de meest ontvankelijke periode in ons leven, toen we zeer gevoelig waren voor de prikkels uit onze omgeving en onderzoekend en belevend omgingen met de werkelijkheid om ons heen. En dat we bij momenten van beleving en gewaarwording de tijd namen om ons waarnemend indrukken eigen te maken.

Alles wat het kind zintuiglijk opmerkt en ervaart, wordt bij herhaling herkend. Het maakt zich een innerlijke beeldvorming eigen en bouwt een specifieke kennisstructuur op die bij hem past. Kort gezegd: het ordent zijn leefwereld tot zijn ervaringswereld.

Zijn tekenwerk maakt deze activiteit in ontwikkeling zichtbaar. Eerst ongeordend, zoals bij het brabbelen in taal. Maar na oefening en herhaling ontstaat een beeldvorming waarin we het specifieke herkennen waaraan het kind iets beleeft. Vooral in zijn tekenwerk zijn de uitingen ongebonden en een directe eigen weergave van zijn lichamelijk beleven.

Lichamelijke beleving is een essentieel deel van het mens-zijn en via onze zintuigen het nauwst betrokken bij onze leefwereld. We leren die wereld met zintuiglijke waarneming kennen. De indrukken die we ons eigen maken, worden in ons bewustzijn gekend, geordend en begrepen. Maar dit is niet het hele verhaal.

De Franse filosoof Maurice Merleau-Ponty (1908 – 1961) heeft deze zienswijze verruimd. Hij stelt dat de mens zich actief richt op de wereld vanuit een lichamelijk perspectief. De zintuigen zijn immers deel van het lichaam. Onze zintuiglijke waarnemingen spelen in eerste aanleg een doorslaggevende rol bij hoe wij ons tot de wereld verhouden. Zij scheppen de voorwaarden om de wereld te kennen al voordat wij deze begrijpen. Dit kennen is een sensitief, proefondervindelijk weten, aanwezig in wat Merleau-Ponty *pre-objectieve voorbewuste ervaringen* noemt. Het lichaam

toont deze ervaringen aan het bewustzijn omwille van begrip. We herkennen dit als een leerproces waarin het weten verbonden is met ons praktisch handelen en het kennen met ons verstand.

De vormgeving van een kindertekening laat zien dat zij verbonden is met dit *pre-objectief, voorbewust lichamelijk weten*. Er is sprake van een spontane en directe uiting van gevoelens, waarmee het kind een doorvoelde betekenis geeft aan zijn ervaringen.

De psycholoog Daniel Widlöcher merkt in zijn studie over kindertekeningen op dat de beeldvorming van een kind door ons vaak onterecht als onvolkomen wordt beschouwd. Aansluitend bij de visie van Merleau-Ponty stelt hij 'dat het innerlijk beeld dat wij ons van iets eigen maken veel meer het resultaat is van onze intentie en houding ten opzichte van de werkelijkheid dan een spiegelbeeld van het ding zelf.' (uit: '*Was eine Kinderzeichnung verrät*', pag. 62). Wat we in de vormgeving van een kindertekening mogelijk als een beperking zien 'is een bron van rijkdom, omdat de vrijheid in de uitvoering van de vorm toelaat vele betekenisgevingen bijeen te voegen, of de vorm op zeer uitdrukkingvolle stilistische bijzonderheden te baseren' (pag. 89).

In een kindertekening is dus niet het herkenbare beeld maar de vormgeving hiervan drager van een doorvoelde betekenisgeving. Bovendien nodigt Widlöcher ons uit vooral ons oog te richten op de bijzondere en afwijkende aspecten die deze vormgeving bevat. Zij tonen met name de betekenis die het kind gedurende het tekenproces realiseerde.

2. Teken en betekenis

Bij het vormgeven van beelden heeft het kind de intentie 'iets te doen zijn' van wat het innerlijk beleeft. In de semiotiek (leer van tekens) is dit het wezenlijke kenmerk van het vormen van betekenis. In taal en beeldvorming tonen we onze vaardigheid in het omgaan met tekens waarmee we de opbouw van een betekenis dragende structuur realiseren. In taalgebruik bouwen we deze structuur zin na zin op. Hiervoor verzamelen we woorden met hun grondbetekenis of functie en plaatsen deze in een relationele samenhang. Hierdoor leveren deze woorden hun passende betekenisvariant aan de structuur van de zin die daardoor kenbaar maakt wat we willen zeggen.

In taal doorlopen we dit proces meestal zo vliegensvlug, dat we er nauwelijks iets van merken. Maar een beeldvormgeving maakt de opbouw van een betekenis dragende structuur zichtbaar en te volgen. De semiotiek verduidelijkt welke tekens we daarvoor gebruiken in een taaluiting en welke in een beeldvorming.

Het teken als basiselement voor betekenisgeving wordt als volgt gedefinieerd:

Een teken is een eenheid, gevormd door een expressie en een inhoud die met elkaar zijn verbonden op basis van een wederzijdse veronderstelling (of solidariteit). Dit is vormgevend voor tekens en creëert daarom zin (of nauwkeuriger, zinseffecten).

De wijze waarop expressie en inhoud met elkaar zijn verbonden, is niet in alle tekens dezelfde. Het verschil wordt in de semiotiek aangeduid met termen die de Amerikaanse filosoof Ch.S. Peirce in het begin van de vorige eeuw introduceerde in zijn verhandeling over waarneming, tekens en betekenisgeving.

Peirce verdeelt tekens in drie categorieën: symbool, icoon en index.

In een *symbool* vertegenwoordigt de expressie de inhoud op basis van een regel, een afspraak of gewoonte. Veel taaltekens zijn symbool.

In een *icoon* staat de expressie in de plaats van de inhoud, op basis van een fysieke overeenkomst of gelijkenis, zoals een foto zich verhoudt tot het gefotografeerde.

In een *index* (*aanwijzing of kenteken*) zijn expressie en inhoud elkaar zeer nabij in een natuurlijke verwantschap. De expressie maakt kenbaar waardoor zij is veroorzaakt, zoals rook verwijst naar een aanwezig vuur.

De doorvoelde betekenisgeving in een kindertekening is vormgegeven met het teken index/kenteken. Dit teken is aanwezig in de lijnvoering, de vormen en de kleuren. De kentekens maken kenbaar door welk gevoel, idee of stemming zij veroorzaakt zijn en vormen in hun samenhang betekenis dragende structuren. De betekenisgeving is ook ontstaan in een natuurlijke verwantschap met het handelende kind gedurende een tekenproces, dat zowel onbewuste als bewuste momenten kent.

Gevangen in ons taalgebruik vraagt het enige oefening het oorzakelijke verband tussen expressie en inhoud in kindertekeningen te onderkennen en de wederzijdse veronderstelling als betekenis te benoemen. Een goed hulpmiddel hierbij is ons een beeld te vormen van het tekenproces waarmee het kind de vormgeving van de tekening tot stand bracht. Als betekenisgeving is dit een semiotisch proces, beschreven in de narratieve (verhalende) semiotiek. Het is een schema dat al is toegepast bij studies van het sprookje, de roman, een toneel- en filmvoorstelling, rituelen, volksgebruiken en schilderijen.

Het opbouwproces wordt doorlopen in drie fasen: virtueel, actueel en gerealiseerd.

In *de eerste fase* tekent het kind met een of twee figuren een grondpatroon. Het is niet meer dan een contour of sjabloon, aanwezig op het tekenblad,

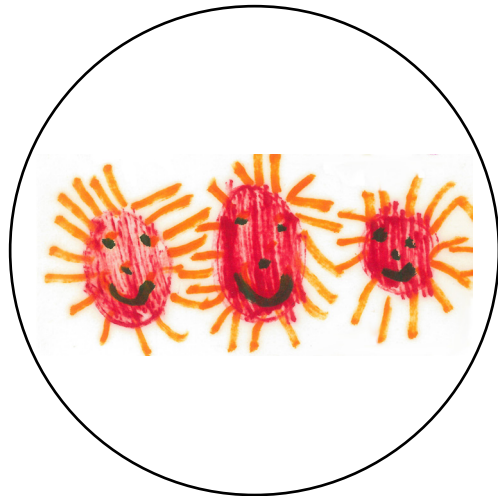
maar nog niet werkzaam als expressie van gevoelens. Dit patroon verwijst naar zichzelf, is als zodanig herkenbaar en bevat de potentie drager te worden van een betekenisvariant. Met het tekenen van dit patroon verzelfstandigt het kind zijn innerlijke beeld van bijvoorbeeld een huis, boom, bloem of mensfiguur.

In *de tweede fase* voegt het kind lijnen, vormen en kleuren toe. Met deze kentekens actualiseert het gevoelswaarden en investeert deze in de structuur van het beeld. De vormgeving wordt hierdoor een doorvoelde expressie van zijn beleving. Met toevoegingen en weglatingen maakt het kind de beeldvormgeving persoonlijk en specifiek. Tot het klaar is, zoals een kind dit kan zeggen.

In deze vormgeving heeft de persoonlijke betekenisgeving de algemeen herkenbare betekenis van het grondpatroon in zich opgenomen. Het beeld bevat nu mogelijk een oordeel, kan naar iets verwijzen waaraan het kind een belang hecht, of zich emotioneel mee identificeert. Of het is een reactie op invloeden die het kind ondervindt.

In *de derde fase* komt de betekenisvormgeving van de tekening als geheel tot stand. Met het opeenvolgend tekenen van meer beelden ontstaat een netwerk van relaties. De structuur hiervan is betekenis dragend, gelet op verhouding, betrokkenheid, overeenkomst of verschil tussen de beelden. Bovendien leveren de plaatsing van de beelden in de tekenruimte en de gebruikte kleuren in hun samenhang bijdragen aan de betekenis van de tekening als geheel.

We kunnen de betekenisstructuur van een tekening, aan de hand van deze drie fasen, in algemene termen beschrijven en tegelijk constateren dat elk kind er op eigen wijze een invulling aan geeft.

3. Figuren en kentekens

Het jonge kind dat bewust slaagt in het rondtrekken van een lijn tot een gesloten cirkel, tekent hiermee zijn 'ik'. Het is bij deze handeling intens betrokken. Deze plek, afgesloten van de totale ruimte, getuigt van een loskomen, een eerste zelfstandige onderneming, los van de symbiotische ervaring met de volwassenen. Het is vergelijkbaar met het eerste 'ik' zeggen. Als in de groei en ontwikkeling het kind zijn eigen ik heeft ontdekt, zal het vanuit dit centrum bezig zijn met wat het in zijn nabije omgeving gewaar wordt en met waarneming verwerkt tot lichamelijke en geestelijke indrukken.

Het tekenen van rondjes en de hiervan afgeleide vormen als ellips en eivorm, zijn in de vroege tekeningen van kinderen de meest voorkomende figuren. De cirkel geeft een gevoel van ontspanning en is, zonder ophouden, bewegend. In de vrijheid die het kind bij het tekenen ervaart, wordt de cirkel beleefd als van zichzelf. Vanwege zijn motorische vaardigheid zet het jonge kind het vierkant en de driehoek, met hun hoekige vorm van horizontale en verticale lijnen, niet zo gemakkelijk op papier.

Figuren hebben een eigen zintuiglijke en psychische expressieve waarde. In een tekening kan deze waarde nog versterkt zijn door de toevoeging van een kleur, waarvan de gevoelswaarde verwant is aan die van de figuur.

Figuren

Het **vierkant** is gevormd door horizontalen en verticalen, heeft kracht en zwaarte, net als de kleur rood. Beide uitingen hebben een materieel karakter, zijn aards en dragen het kenmerk van vastheid.

Alle figuren met het kwadratisch vormkarakter, zoals de rechthoek, de meander, het kruis en overeenkomende afleidingen hebben deze gevoelswaarde.

De **driehoek** heeft een meer gewichtloos karakter. Dit komt overeen met het heldere geel, dat licht en luchtig is. De driehoek en het geel zijn ook het symbool van het inzicht.

Bij de driehoek hoort het element vuur, waaruit het licht geboren wordt.

Tot de driehoek behoren alle figuren met een diagonaal karakter, zoals de ruit, de zigzag en afleidingen die hierop lijken.

De **cirkel** komt overeen met de kleur blauw. De cirkel is het symbool van de geest die als geheel in zichzelf beweegt. De figuur verwekt een gevoel van ontspanning.

Tot de cirkel behoren alle vormen met een gebogen circulair karakter, zoals de ellips, de eivorm en overeenkomstige afleidingen.

Een **ovaal** is samengesteld uit een vierkant en een cirkel. Deze figuur is verwant aan de kleur paars, die uit een warm rood en een koud blauw ontstaat. Een paars ovaal in een tekening is een krachtige indicatie van spanning.

(bron: J. Itten)

De **lijnvoering** is zowel een functioneel als emotioneel kenteken. Een gesloten lijn is een contour en ordent een vorm als een eenheid. De lijn heeft een gevoelswaarde van stevigheid en kracht, of is aarzelend, onderbroken of onzeker. Lijnen kunnen ook zelfstandig en als functionele vorm kenteken zijn van bescherming, verbinding, betrokkenheid, beweging, uitsluiting of begrenzing. Een verzameling van lijntjes wekt de suggestie van uitstraling, invloedssfeer, snelheid, spanning of verbazing.

Een bijzonder kenteken is de grondlijn of horizon. Die geeft aan dat het kind tijdens het tekenproces wat het tekent zelf meer bewust heeft waargenomen. Een grondlijn ondersteunt een ordening in de betekenisgeving.

De **toegevoegde vormen** voegen de persoonlijke betekenis toe. De beelden worden volwaardiger als uiting van een beleving. Het zijn de opvallende details in de vormgeving die het beeld verbijzonderen. In een mensfiguur wordt bijvoorbeeld de aanduiding van een gezicht een

gezichtsuitdrukking. Armen, benen en voeten maken de mensfiguur tot handelen in staat. De toevoegingen van handen en schoenen accentueren deze indruk. Toegevoegde kledingstukken verbijzonderen de figuur tot kind, man of vrouw en zijn tegelijk tekenend voor hoe de persoon door het kind wordt ervaren. Toegevoegde sieraden, make-up en attributen zijn eveneens kenteken van deze beleving.

Objecten en natuurelementen zijn toevoegingen in de tekening als geheel en ondersteunen de uitdrukking van gevoelens. Of zij bevatten in hun vormgeving een detail dat wijst op een identificatie of projectie en zijn getekend omwille van een bepaald gevoel.

Kleuren stralen gevoelswaarden uit in een wisselwerking met andere kleuren. Zij zijn betekenis gevend in lijnvoering, in hun relatie met figuren, vormen en vlakken. Bovendien is een kleur een factor in de relaties tussen de beelden. Het is daarom relevant eerst aandacht te hebben voor het kleurgebruik in de hele tekening, om vast te stellen of er sprake is van een voorkeur, een herhaling of juist het opvallend ontbreken van een kleur.

Kleuren en hun gevoelswaarden hebben in de cultuur van een menselijke samenleving een functie en als zodanig een geschiedenis. In een 'Kleuren-overzicht' zijn deze functies per kleur vermeld, voor zover zij in een kindertekening kunnen worden aangetroffen.

Relaties worden in een tekening ruimtelijk weergegeven. Beelden bepalen elkaars betekeniswaarde met hun positie in de ruimte. Dit is zichtbaar in de verhouding tussen groot en klein, de plaatsing in een groep of juist op afstand gezet, in een rangschikking of rangorde, ingesloten of vrij, half verscholen of over elkaar getekend.

Er ontstaat bij het tekenen een relationeel netwerk. Hierin vormt een of een groep beelden het zwaartepunt in de beeldvorming. Wat hier omheen aan personen, objecten en natuurelementen is getekend en gekleurd, zijn toevoegingen bij deze kern in de vormgegeven betekenis. Zij bevestigen de gevoelens en gedachten die het kind gedurende het tekenproces centraal stelt in zijn beleving.

Varianten

Gelet op de verhouding tussen de algemeen herkenbare en de persoonlijke vormgegeven betekenis kunnen we vaststellen met welke intentie en motivatie het kind zijn tekening heeft gemaakt. Er bestaan ten minste vier varianten.

1. *De intentie/motivatie is gericht op het tekenen en kleuren zelf.* Het kind wil zich onderscheiden met een mooi product. De tekening toont mogelijk voorkeur voor onderwerpen, voor kleuren, patronen en vlakverdeling. Het kind kent daar waarden aan toe, maar in een los verband en omwille van een totaalbeeld. De handeling is verwant aan het omgaan met een kleurplaat. Pas na het realiseren van zijn tekening ontstaat een interactie met zijn leefwereld.

2. *Het kind heeft de intentie zijn leefwereld te registreren en te ordenen.* De vormgeving heeft een sterk waarnemend karakter. Wat gezien is, wordt in beeld gebracht, vaak met natuurlijke kleuren en een natuurlijke plaatsing van de beelden in de tekenruimte. Het kind kent waarden toe aan wat rondom bestaat. Er kan ook sprake zijn van een onderzoekende blik, gelet op weergegeven details in de vormgeving van een persoon, een object of een natuurelement.

3. *Het kind toont zijn betrokkenheid bij wat zich voordoet in zijn leefwereld.* De vormgeving bevat emoties met betrekking tot personen, gewoonten, gebruiken en regels, vanuit een verwerkte waarneming. Het kind geeft uiting aan hoe het zijn leefwereld beleeft en reageert op wat het hierin ondervindt. De vormgeving is persoonlijker en meer vrij, gelet op de plaatsing van de beelden en hun verhoudingen.

De intentie om zichzelf als ik-figuur in deze beeldvorming te plaatsen, wijst op aandacht hebben voor de relaties tussen personen. De betekenis gevende functie van de ruimte tussen de beelden krijgt nadruk. Met het gebruik van dezelfde of juist botsende kleuren in deze groep personen maakt het kind zijn gevoelens kenbaar die het bij zijn interactie in zijn leefwereld regelmatig activeert.

4. Het kind durft zijn zelfbeleving te uiten in vormgegeven beelden. Met deze beelden tekent het kind wat hem innerlijk bezighoudt. In de vormgeving en het kleurgebruik zijn de herkenbare grondpatronen opgenomen in een figuurlijke betekenisgeving. Het kind geeft voorrang aan zijn gevoelens en gedachten, betrokken op zichzelf.